

Эшназаров Т.Ш.,

иқтисод фанлари доктори;

Сахибов О.К.,

Тошкент банк коллежи етакчи ўқитувчиси

БЮДЖЕТ ИЖРОСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

УДК:336.14

ЭШНАЗАРОВ Т.Ш., САХИБОВ О.К. БЮДЖЕТ ИЖРОСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Мақолада иқтисодийни модернизациялаш ислохотлари амалга оширилаётган ҳозирги даврда бюджет ижросини такомиллаштириш истиқболларининг ўзига хос назарий жиҳатлари маълумотлар асосида баён қилинган. Бундан ташқари, бюджет ижроси бўйича олимларнинг қарашлари ҳамда бюджет даромадлари ва харажатлари ижросининг ғазначилик орқали амалга оширилишининг ижобий томонлари назарий жиҳатдан келтирилган.

Таянч иборалар: ғазначилик, давлат бюджетининг ғазна ижроси, бюджет даромадлари, бюджет харажатлари, бюджет ижроси, ахборот тизими, бюджет тақчиллиги, ғазначилик органлари.

ЭШНАЗАРОВ Т.Ш., САХИБОВ О.К. ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИСПОЛНЕНИЯ БЮДЖЕТА

В статье на основе специфических теоретических воззрений изложены представления о перспективах совершенствования исполнения бюджета в настоящее время, когда осуществляются реформы модернизации экономики. Кроме того, приведены взгляды учёных по исполнению бюджета, а также положительные и теоретические аспекты казначейского исполнения доходной и расходной частей бюджета.

Ключевые слова: казначейство, казначейское исполнение государственного бюджета, доходы бюджета, расходы бюджета, исполнение бюджета, информационная система, бюджетный дефицит, органы казначейства.

ESHNAZAROV T.SH., SAKHIBOV O.K. PROSPECTS FOR IMPROVEMENT OF BUDGET EXECUTION

There is considered in the article the issues of public budget implementation improvement in the conditions of the economy modernization. As well it is considered scientists opinions of the budget execution and positive aspects and theoretical issues of incomes and expenses implementation of public budget through treasury.

Keywords: treasury, treasury execution of the State Budget, incoming of budget, expenditure of budget, execution of budget, information system, deficiency budget, bodies of treasury.

Бюджет ижроси умуман ва ҳар бир манба бўйича даромадларнинг тўлиқ ҳамда ўз вақтида келиб тушиши, шунингдек, бюджет ташкилотлари ва муассасаларининг товарлари ва хизматлари учун бюджет бўйича тасдиқланган суммалар доирасида тўловларнинг молия йили давомида тўлиқ ва ўз вақтида амалга оширилишини таъминловчи жараён дир.

Бюджет муносабатларини такомиллаштириш кўп жиҳатдан Давлат бюджети ижросининг самардорлигини оширишни назарда тутди. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, бюджетнинг ғазна ижроси бюджет ижросининг энг самарали ва амалий механизми ҳисобланади. Яъни, унда бюджет даромадлари ва харажатлари бўйича барча операциялар бюджетнинг ғазна ҳисобварағида жамланиб, у бюджетдан маблағ олувчилар томонидан банк муассасаларида очилган бюджет ҳисобварақлари орқали бажариладиган барча функцияларни амалга оширади.

Бу эса бюджетнинг даромадларига тушумларнинг тўлиқ ва ўз вақтида тушиши ва харажатлар қисмида бюджет маблағларининг мақсадли сарфланиши ва пул оқимларини самарали бошқариш имкониятини беради.

Шу билан бир қаторда Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида олимлар ўртасида турлича қарашлар мавжуд. Жумладан, кўпчилик россиялик иқтисодчи олимлар бу «бюджетдан маблағ олувчиларнинг ғазначиликда улар учун очилган ҳисобварақларда бюджет молиявий оқимларининг ўтиши»¹ ёки «бюджетдан маблағ олувчиларнинг олган мажбуриятларини ижрога қабул қилиш ва улар номидан тўловларни мақсадли амалга ошириш»² деб ҳисоблайдилар. И.Г.Акперовнинг фикрича, ғазна ижроси деганда «тушумларни

ҳисобга олиш, бюджет мажбуриятлари ҳажм ва муддатларини тартибга солиш, бюджет мажбуриятлари бўйича ажратилган лимитлар доирасида харажатларни амалга оширишга рухсат ва улар номидан тўловларни амалга ошириш»³ тушунилади.

Фикримизча, давлат бюджетининг **ғазна ижроси – бу ҳисоб ва ахборот тизимига асосланган ҳолда давлат тушумларининг ғазна ҳисобварақларига тўпланиши, ундан давлат харажатларининг мақсадли тўлаб берилиши билан давлат бюджети ижросининг амалга оширилиши ҳамда давлат молиявий ресурсларининг самарали бошқарилишидан иборат дир.**

Шунингдек, Давлат бюджетини бажаришга қаратилган ғазначилик хизмати институтини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш бюджет маблағларидан фойдаланиш самардорлигини анча оширади.

Ғазначилик тизими орқали харажатларни тўлаш давлат маблағларининг ҳаракати ва улардан мақсадли фойдаланишни қатъий давлат назорати остига қўяди ҳамда уларнинг бошқарилиш ва ҳимояланиш даражасини оширади. Ғазначилик, Давлат бюджети маблағларини ўз ҳисобварақларида жамлаб, ушбу маблағларнинг эҳтимолий салбий оқибатлардан ҳимоялаш кафолати сифатида иштирок этади.

Ғазначилик органларининг фаолият кўрсатиши Давлат бюджети ижросининг сифат жиҳатдан янги ахборот технологияси ҳи-

¹ Солонина С.В. Место казначейства в системе государственного регулирования экономики России. Автореферат на соискание учен. степ. кандидата экономических наук.

² Гусев С.И. Развитие федерального казначейства в системе управления государственными финансами. Автореферат дисс. на соискание учен. степ. доктора экономических наук.

³ Акперов И.Г., Коноплева И.Г., Головач С.П. и др. Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации. / Учеб. пособие. – М.: «Финансы и статистика», 2002. –С. 196.

собраниб, унда қуйидаги ҳолатлар муҳим ўрин тутлади:

- Давлат бюджети даромадлари ва харажатларини ягона ғазна ҳисобварағида марказлаштириш;

- турли даражадаги бюджетлар даромадларининг ҳисобини юритиш операцияларини бир ҳисобварақда марказлаштириш, уларни бюджетларнинг турли даражалари ўртасида тақсимлаш ва марказий ғазначилик даражасида Давлат бюджети харажатларини амалга ошириш;

- Давлат бюджетининг даромадлари ва харажатлари бўйича операцияларни ҳар куни акс эттириш.

Ўзбекистон Республикаси бюджет тизими барча даражаларининг бюджетлари кассанинг ягоналиги тамойили асосида ижро этилади, у барча келиб тушувчи даромадлар ва тушумларнинг бюджет тақчиллигини молиялаш манбаларидан ғазна ҳисобварағига ўтказилиши, барча кўзда тутилган харажатларнинг ғазна ҳисобварағидан амалга оширилишини назарда тутди. Бу эса ўз навбатида бюджет ижросининг ҳар бир босқичини тўлиқ ҳисобга олиш ва назорат қилиш имконини беради.

Бюджет ижросининг ғазначилик тизими бюджетдан маблағ ажратиш самарадорлигини сезиларли даражада ошириб, харажатларнинг аниқ амалга оширилишини таъминлайди ва молиявий операциялар учун вақт ҳамда маблағлар сарфини камайтирган ҳолда, ушбу операцияларни тезлаштиради.

Бунда ғазначилик ягона ҳисобварағидан Давлат бюджетидан маблағ олувчиларнинг харажатларини тўлаш тўлов жараёнини назорат қилибгина қолмай, балки бюджет маблағларидан самарали фойдаланишга замин яратади.

Бюджет ижросининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- солиқлар ва бошқа тўловларнинг, шунингдек умуман ва ҳар бир манба бўйича

даромадларнинг тўлиқ ҳамда ўз вақтида келиб тушишини таъминлаш;

- бюджет тасдиқланган молиявий йил давомида бюджет бўйича тасдиқланган суммалар доирасидаги тадбирларни молиялаштириш;

- тасдиқланган бюджетнинг барча турдаги тўловлари ва маблағлар ажратилишини тўғри ва иқтисодий асосланган тарзда тақсимлаш.

Бюджетни ижро этиш бюджет бўйича барча кўзда тутилган даромадларнинг тўлиқ ва ўз вақтида келиб тушишини таъминлашни ҳамда бюджет бўйича режалаштирилган харажатларнинг тўланишини таъминлашни англатади. Бюджетни ижро этиш жараёнида макроиқтисодий омиллар, нархлар динамикаси ва Давлат бюджетига даромадларнинг келиб тушиши ҳисобга олинади.

Бюджетни ижро этиш учун бюджетлар, даромадларнинг ҳар бир манбаси бўйича ҳар бир бюджет маблағлари бош тақсимловчиси, тақсимловчиси ва олувчиси учун шахсий ҳисобварақлар очилади. Бунда бюджетга бюджет тақчиллигини молиялаштириш манбаларидан даромадлар ва тушумларнинг келиб тушиши, шунингдек бюджет харажатларига рухсат бериш ва уларни тўлаш билан боғлиқ барча операциялар рўйхатга олинади ва бюджетдан маблағ олувчиларнинг йиғма реестри (рўйхати) юритилади.

Бюджетнинг касса ижроси кассани режалаштириш, яъни даромадлар ва харажатлар бўйича режа, шунингдек маблағ жалб қилиш режасининг тузилишидан ва бюджет маблағларини бошқаришдан бошланади. Даромадлар бўйича касса режаси даромадларнинг тасдиқланган прогноз кўрсаткичлари, амалдаги тушумлар ва ўтган давр маълумотлари асосида тузилади.

Даромадлар бўйича бюджет ижроси қуйидаги операциялар бўйича амалга оширилади:

(а) бюджет даромадлар тушумларини манбалар бўйича бюджетнинг ягона ҳисобварағига ўтказиш ва киритиш;

(б) тасдиқланган бюджетга мувофиқ тегишли бюджетларнинг турли даражалари бўйича умумдавлат тартибга солувчи солиқларини тақсимлаш;

(в) даромадларнинг ортиқча тўланган суммаларини қайтариш;

(г) давлат бюджетининг даромадлари ҳисобини юритиш ва бюджет таснифига мувофиқ ҳисоботларни тузиш. Барча операциялар бюджет маблағларининг ҳисобини юритиш бўйича шахсий ҳисобварақларда, давлат мақсадли жамғармалари шахсий ҳисобварақларида қайд этилади ҳамда солиқ тўловчиларга ортиқча тўланган ёки ортиқча ундирилган солиқлар ва йиғимлар бюджетларнинг шахсий ҳисобварақларидаги маблағлар қолдиғи доирасида қайтарилади. Харажатлар бўйича бюджетлар ижроси бюджет соҳасидаги ҳуқуқий муносабатларнинг иштирокчилари, яъни бюджет маблағлари бош тақсимловчиси, бюджет маблағлари тақсимловчилари, бюджет маблағлари олувчилари томонидан Ягона ғазна ҳисобварағидаги мавжуд бюджет маблағлари доирасида амалга оширилади ва қуйидаги босқичларга бўлинади:

- харажатлар сметалари, бюджетдан ташқари даромадлар ва харажатлар бўйича сметаларни тузиш;

- харажатларни тасдиқлаш ва уларни тўлаш учун харажатларни тўлаш рухсатномасини бюджет маблағлари тақсимловчилар ва олувчиларга етказиш;

- бюджетдан маблағлар олувчилар томонидан ҳуқуқий мажбуриятларнинг қабул қилиниши ва ғазначиликда рўйхатдан ўтказилиши;

- молиявий мажбуриятларни қабул қилиш ва ижро этиш.

Харажатларни тўлаш тартиботи бюджет маблағларини сарфлашдан иборат бўлиб, қуйидагиларни ўз ичига олувчи изчил

амалга ошириладиган ҳаракатларни ўзида намоён этади:

- харажатларни амалга ошириш учун рухсат;

- тўловни амалга ошириш.

Харажатларни тўлашни ғазначилик органлари амалга оширади ва касса харажатлари бюджетдан маблағ олувчиларнинг шахсий ҳисобварақларида акс эттирилади.

Марказий ва вилоят ғазначилиги тўлов жараёнлари ҳам шу чизмага асосан амалга оширилади. Худудларда жойлашган республика ва вилоят аҳамиятига эга бўлган бюджет муассасалари ҳамда ташкилотларининг иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлардан ташқари гуруҳ тўловлари, юқори ғазначилик органлари томонидан, улар берган ваколатларга асосан ҳудудий органлар томонидан керакли ҳужжатлар (сметалар, мажбуриятлар ва б.) қабул қилингандан сўнг амалга оширилади. Иш ҳақи ва қонун ҳужжатларида белгиланган бошқа харажатларни тўлашга нақд пул маблағларини бериш учун ғазначилик худудлар банк муассасаларида транзит ҳисобварақлар очади. Худудий ғазначилик органлари ўз ваколатлари доирасида тўловларни амалга оширади ва белгиланган тартибда ҳисобварақларни «нолга келтиради», яъни фойдаланилмаган пул маблағлари қолдиғи ғазна ҳисобварағига қайтарилади.

Давлат бюджетининг Ягона ғазна ҳисобварағига асосланган такомиллашган ғазна ижросини автоматлаштирилган ахборот тизимисиз тасаввур қилиш жуда қийин. ғазна тизимининг барча даражаларида бюджет ижросини бошқаришнинг истиқболли ва самарали автоматлаштирилган ахборот тизимини барпо этиш республиканинг бутун ғазна тизими ишлашининг самарадорлигини оширишнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. ғазначиликни барпо этиш меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қоидаларидан келиб чиқиб ташкил этилган бўлса-да, айти пайтда мавжуд ғазначилик технологиялари

замон талабларига тўлиқ жавоб бермай, балки уни такомиллаштириб боришни тақозо этади. Шу билан бирга ушбу тизим вазибаларини амалга оширишда Ҳазначилик органлари билан бюджет жараёнининг бошқа субъектлари ўртасидаги ахборот ва ҳуқуқий ўзаро ҳамкорликни ташкил қилиш билан боғлиқ муаммолар юзага келади.

Ҳозирги кунда меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қоидаларининг номувофиқлиги, ташкилий-услубий ва ахборот-технологик соҳаларда муаммолар мавжуд. Бу Ҳазначиликнинг барча йўналишларига тааллуқли, хусусан:

– банк тизими билан:

- Ҳазначилик органлари Марказий банкнинг электрон ҳисоб-китоблар тизимига киритилмаган;

- ахборотдан самарали фойдаланиш ва унга автоматлаштирилган тарзда ишлов бериш имкониятини таъминловчи электрон ўзаро алоқа таъминланмаган;

– солиқ ва божхона органлари билан:

- ахборотдан самарали фойдаланиш ва унга автоматлаштирилган тарзда ишлов бериш имкониятини таъминловчи электрон ўзаро алоқа мавжуд эмас;

- Ҳазначилик органлари ва бошқа молия органлари ўртасида ахборот алмашиш

методологияси ва технологияси ишлаб чиқилмаган;

– бюджет маблағлари тақсимловчилар ва олувчилар билан:

- бюджет маблағлари тақсимловчилар ва олувчиларнинг ягона реестри мавжуд эмас;

- барча бюджет маблағлари тақсимловчилар ва олувчилар бўйича шахсий ҳисобварақлар орқали харажатларни амалга оширишнинг ягоналиги ҳуқуқий асоси мавжуд эмас;

- ғазна ҳисобварақларига бюджет ташкилотлари бюджетдан ташқари ва давлат мақсадли жамғармаларининг маблағлари ўтказилмаган;

- бюджет мажбуриятларини қабул қилиш, тасдиқлаш ва тўлаш учун жавобгарлик соҳаси чегараланмаган.

Шу муносабат билан Ҳазначилик, солиқ, божхона органлари, банклар бюджет маблағлари тақсимловчилар ва олувчилар, яъни бюджет ва солиқ жараёнларининг барча субъектларининг ахборот ва ҳуқуқий ўзаро ҳамкорлигини ташкил қилиш масаласини сифат жиҳатдан анча юқори даражада ҳал қилиш талаб этилади ва автоматлаштирилган тизимни халқаро стандартларга мос равишда такомиллаштиришни тақозо этади.

Адабиётлар:

1. Солонина С.В. Место казначейства в системе государственного регулирования экономики России. Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук.

2. Гусев С.И. Развитие федерального казначейства в системе управления государственными финансами. Автореферат дисс. на соискание ученой степени доктора экономических наук.

3. Акперов И.Г., Коноплева И.А., Головач И.А. и др. Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации. / Учеб. пособие. – М.: «Финансы и статистика», 2002. –С. 196.

4. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет Кодекси.